

Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. – Zagreb, 1976.

Rymut – *Rymut K.* Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. – Kraków, 1992–1994. – T. I–X.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – T. I–XV.

Skok – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb, 1971. – Knj. I.

Szulowska, Wolnicz-Pawłowska – *Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska E.* Nazwy wód w Polsce. Część I. Układ alfabetyczny. – Warszawa, 2001.

Šmilauer 1932 – *Šmilauer Vl.* Vodopis starého Slovenska. – Praha; Bratislava, 1932.

Šmilauer 1960 – *Šmilauer Vl.* Osídlení čech ve světle místních jmen. – Praha, 1960.

Vasmer – Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. – Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. – Bd I–V.

Л.Л.Звонська, канд. філол. наук

МОДАЛЬНА СЕМАНТИКА ФУТУРАЛЬНИХ ФОРМ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

У давньогрецькій мові поєднання логічного і чуттєвого категорії майбуття виражається у модальній семантиці форм футурума (імперативного, евентуального, потенційного, дубітативного, фінального, профетивного), яку в процесі розвитку мови перебирають на себе форми кон'юнктива і оптатива.

In ancient Greek language the connection logical with sensual in category of the futurity is expressed at modal semantic future's forms (imperative, eventual, potential, dubitative, finale, prophetic), which at developments process of language start reproduce forms of conjunctive and optative.

Співвідношення категорій темпоральності і модальності були об'єктом наукового аналізу в різноаспектних дослідженнях: як явище системного характеру в працях Ю.С.Маслова^{1,2}, О.Дала³, С.Дженарі⁴, в аспекті дискурсу – В.Д.Шинкарука⁵, М.В.Всеволодової⁶,

К.Дорфмюллер-Карпузи^{7,8}, Н.Б.Телайна⁹, в наратології – С.Фляйшмана¹⁰, П.Рікауера¹¹, Д.Шифріна¹², безпосередньо в елліністичних студіях – О.Семеренї¹³, С.М.Сікінга¹⁴, А.Ріксбарона^{16,17}.

Евентуальність подій, які відносяться до сфери майбуття, підкреслюється взаємодією модальної і темпоральної семантики дієслівних форм. Модальні нашарування в семантиці майбутнього закономірно пов'язані з аморфністю самої категорії майбуття, невизначеністю меж поміж ядром і периферією, розпливчастістю часової зони майбутнього. Гіпотетичність обрисів майбутніх подій, двоїстість логічного й чуттєвого у підході до ідеї майбуття простежується в ході історичного розвитку засобів вираження футуральності в давньогрецькій мові.

Вагомим складником плану футуральності та його сегмента – футурального часового плану, з'єднаного з презентним, є граматичні форми футурума з модальною імпліцитністю. Форми футурума з модальним навантаженням, які розглядаються як поєднані з презентним темпоральним планом, оскільки з суб'єктивної точки зору передумови майбутньої дії перебувають у площині теперішнього і вихідним пунктом своєї реалізації мають точку відліку у теперішньому, демонструють презентно-футуральну конексію. Розглянемо семантичні різновиди модальних конотацій синтетичних футуральних форм.

Імперативне значення футуральних форм більш категоричне, ніж власне граматичного імператива чи кон'юнктива, воно поширює наказ чи заборону на все проспективне майбуття, яке вже констатується як існуючий факт, тому абсолютно не залежить від волевиявлення суб'єкта (καὶ εἰσάξεις Σωκράτη; (Пл. Сум. 175 А) *введи Сократа*, досл. *ти введеш sc.: хочеш ти цього, чи ні*).

Окрім форм футурума, у незалежних реченнях (приклад 1) наказ та заборона може передаватися фінальними конструкціями із сполучником ὅπως (приклад 2): 1) ὡς οὖν ποιήσετε καὶ πείθεσθέ μοι (Пл. Прот. 338 А) *отож, ви так зробіть і послухайтеся мене* (досл. *зробіть і послухаетесь*); ὅπως μὴ ὁ σιφιστὴς ἐξαπατήσῃ ἡμᾶς (Пл. Прот. 313 С) *щоб тільки цей софіст не обманув вас!*

Футуральні форми з імперативним значенням яскраво демонструють синтез презентного й футурального планів, зумовлений модальним навантаженням таких часових форм.

Волюнтативне значення власне імперативних форм характеризується певним обмеженням категоріального вираження часу, з емпазою аспектуальних характеристик, тому твердження О.В.Бондарка про відсутність морфологічної категорії часу у форм імператива є занадто категоричним¹⁸. Форми ж *futurum imperativum*, окрім власне темпоральних ознак майбутнього часу, мають певну презентну семантичну значущість та наповнюють віртуальну фактичність майбутнього значним реальним змістом, оскільки дії-вимоги уявляються як уже здійснені факти.

Форми *futurum* для передачі семантики наказу та заборони у класичну добу мають доволі обмежене використання і незначну “конкурентну” спроможність порівняно з формами імператива та кон’юнктива (правда, найрідше серед усіх морфологічних засобів вираження волюнтативності зустрічаються форми інфінітива, зазвичай у поезії, наприклад: Ζεῦ πάτερ, ἦ Αἴαντα λαχεῖν ἦ Τυδέος υἱόν (Н 179) *Зевсе-батьку, прошу, оберни Анта чи Тидеєвого сина*; ὦ ξεῖν’ ἀγγείλειν (= ἀγγελλε) Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι (Σμ. 92) *чужинцю, повідом лакедемонцям, що ми тут полягли, скоряючись їхнім наказам*).

Серед форм *futurum imperativum* є випадки використання формально-аористних основ (якщо брати до уваги морфологічну ознаку сигматичного аориста) для утворення імперативних форм (на кшталт *καταβέσσο, ὄρσο, οἶσο, δύσο, λέξσο*, тощо). Вторинність футуральної, проспективно-імперативної, семантики таких утворень по відношенню до лексичного значення аористної основи додатково підтверджує тезу про первісну темпоральну індиферентність аористних основ.

Як зазначає М.М.Славятинська, в епічних аористах, утворених від футуральної основи “певною мірою зберігається модальне значення дезидеративності”, наміру щось здійснити, в той час як атематичний аорист не допускає подібних відтінків значення¹⁹. Їх значення спроби чи наміру пояснює контекстуальну сполучуваність таких аористів з формами імперфекта, що часто вживається на позначення початку, спроби дії. На думку П.Шантрена, семантику епічних аористів підтверджує їх морфологічна спорідненість з формами імперфекта, “але в подальшому вони стали сприйматися як аористи і послужили вихідною точкою для утворення в епічній мові декількох

тематичних аористів на -s- та форм наказового способу та імператива, що мали сприятливу для гексаметра дактилічного (поєднання довгого та двох коротких складів) метричну структуру: λέξεο (I 617), ὄρσεο (Γ 250), ἄξετε (Γ 103)²⁰.

Натомість, імперативний відтінок значення форм майбутнього часу зустрічається у Гомера зрідка, що може свідчити про доволі пізній розвиток наказової семантики у футуральних форм: Γνώσεαι Ἀτρείδην Ἀγαμέμνονα (K 88) *довідайся, що (перед тобою) Атрид Агамемн он*; οὐδὲ γυνὴ ποδὸς ἄψεται ἡμετεροῖο (Γ 344) *нехай жінка не торкається моєї ноги*.

Трапляються також описові конструкції із значенням футурума-імператива: μήτε σύ, Πηλείδῃ, θελ' ἐριζέμεναι (Α 277) *а ти, Пелеїде, не сперечайся* (досл. *не бажай сперечатися*). Дослідники (Е.Беккер, В.Дитріх) звертають увагу, що аналогічне аналітичне вираження наказу спостерігається й у латинській мові у конструкціях *poli* (*polite*) з інфінітивом, і вказують, що такі перифрази є давньою лексико-граматичною формою імперативності^{21,22}.

На периферії майбутнього часового виміру міститься передбачуване майбутнє, майбутнє замірене чи майбутнє бажане. Окрім вираження цієї функціонально-семантичної категорії модальними категоріями (кон'юнктив, оптатив), широко вживаним є індикатив футурума. На значення віднесеності дії до майбутнього нашаровуються модальні відтінки (*погоджуюсь, хочу* тощо). Уже у Гомера зустрічаємо такий тип модального майбутнього (H 286): αὐτὰρ ἐγὼ μάλα πείσομαι, ἦ περ ἂν οὗτος *я цілком згоден скоритися, якщо він захоче*.

У такому вживанні форма майбутнього часу фокусує увагу на потенційній можливості здійснення дії, й основним характером її семантики стає модальний зміст. Модальний футурум із семантикою бажання, наміру – найбільш поширена поміжспособова модель на всіх історичних зрізах, яка виражається граматичною формою індикатива футурума:

VIII ст.: ἀτὰρ καὶ δῶρα δίδωσομεν, ὥς τὸ πάρος περ (ν 358) *і дамо ми вам дари, як звично бувало*;

V ст.: τί ρέξεις; προδώσεις, παλαίχθων Ἄρης, τὰν τεὰν γᾶν; (Αἰ. Ἐπ. 105) *що ти хочеш зробити? Прадавній Аресе, ти хочеш зрадити свою землю?*

ὦ Ζεῦ, τί λέξεις; οὐ τί που δοῦναι νόεις; (Σοφ. Φιλ. 1233) *о Зевсе, що ти кажеш? Чи не маєш наміру його повернути?*

Футурум з відтінком непевності, сумніву, припущення, близький за значенням (і функціонально взаємозамінний) до кон'юнктива. Таке вживання не характерне для гомерівських поем і, в цілому, носить відтінок розмовності: *потέ τις ἐρέει хтось, можливо, скаже = хтось міг би сказати* тощо; і більш звична фраза *потέ τις εἴπησι* з тим же значенням. Особливого поширення дубітативний футурум набирає у класичну добу з її жанровою домінантою ораторсько-історичної прози та драматичної поезії: *ἀκούσας ταῦτα ὁ Κῆρος ἐφρόντιζε ὅτεω τρόπῳ σοφωτάτῳ ἀναπέσει ἀπίστασθαι* (Нр. 1.125) *коли Кір одержав таке повідомлення, почав міркувати, як він зможе підняти персів на повстання; δίζω ἢ σε θεὸν μαντεύσομαι ἢ ἄνθρωπον* (Нр. 1.65) *ким назову я тебе: чи мужем, чи богом славетним? αὐτόχειρι μοίρα κτενεῖς;*

(Еὐр. М. 1281) *невже ти власноруч уб'єш (своїх дітей)?*

Футурум зі значенням мети найчастіше виступає в підрядних реченнях мети та означальних з відтінком мети; як засвідчує мовний матеріал, такий ужиток футуральних форм має сталий характер:

VIII ст.: *φράζευ ὅπως Δαναοῖσιν ἀλεξήσεις κακὸν ἡμᾶρ* (I 251)

помисли, щоб відвернути від данайців згубний день;

εταίρους οἱ δὴ μιν πέμψουσι (ξ 333) *зібрано друзів, щоб провести його (Одіссея);*

V ст.: *σοὶ μεκέτω τὸ ἐνθεῦτεν ὅκως μή σε ὄψεται ἰόντα διὰ*

θυρέων (Нр. 1.9) *постарайся тоді якомсь відійти від дверей, щоб вона тебе не помітила.*

Футурум зі значенням потенційності, можливості (який носить також відтінок поради, застереження) однаковою мірою часто використовується для опису багатоаспектної темпорально-модальної майбутньої ситуації у літературних пам'ятках від архаїчного до класичного періоду:

VIII

ст.:

οὐ οἱ ἔπειτα ἄρκιον ἐσσεῖται φυγείν κύνας ἢδ' οἰωνούς

(B 391) *він не зможе схватися від псів і хижих птахів;*

ἀτὰρ ἠὼθέν γε τὰ σὰ ράκεα δυοπαλίξεις (ξ 513) *а вранці ти знову зможеш зодягнути на свої рубища;*

VII ст.: κότ' ἄλκιμον ἔξετε θυμόν; (Καλλ. 2) *коли ви отримаєте (= зможете мати) сміливий дух?*

οὐδ' αἶψα λιμὸν οἰκίης ἀπόσεται (Σερ. 7.101) *ледве він зможе відігнати від дому голод;*

VI ст.: προκόψομεν γὰρ οὐδεν ἄσάμενοι (Ἀлк. 91) *ми не матимемо жодної користі від смутку;*

ὄς δέ σε δεξάμενος δώσει περικάλλεα κούραν (Στεφ. 222) *який, прийнявши тебе, має віддати прекрасну дівчину;*

V ст.: ὀλίγου χρόνου πειράσεται τὰ χρήματα ἀποδοῦναι (Ἰσ. 17.18) *невдовзі він намагатиметься повернути гроші;*
οὕτω μέγαλην πόλιν οὐ ῥαδίως εὐρήσεις, δοκούσας δὲ πολλὰς καὶ πολλαπλασίας τῆς τηλικαύτης (Πλ. Πολ. 423 Α) *таку велику державу ти не без труднощів знайдеш, розміркувавши про багато більших за (державу) такої величини.*

Сполучниковий конкретизатор (τότε) і корелятор майбутньої дії (όπότε) споріднює семантику майбутнього часу з умовно-евентуальною: θάνατος δὲ τότ' ἔσεται, όππότε κεν δὴ Μοῖραι

ἐπικλώσωσ' (Καλλ. 8) *смерть прийде лише тоді, коли її нарядуть моїри.*

Профетивний футурум зустрічається у пророцтвах, віщуннях; вживання футурума для вираження різного роду передбачень, ясновидінь особливо характерне для поетичної мови:

δωδκάτη δέ τοι αὐτίς ἐλεύσεται Οὐλύμπον δέ (Α 425) *на дванадцятий день він знову повернеться на Олімп; ἔσεται ἦμαρ ὅτ' ἄν πότ' ὀλώλη Ἴλιος ἱρή (Δ 164) настане колить день, і загине священний Іліон; κατθάνοισα δὲ κείσεται οὐ δέ ποτα μναμοσύνα σέθεν, ἔσσει' οὐδὲ πόθα εἰς ὕστερον' ... ἄλλ' ἀφάνης κῆν' Αἶδα δόμοι φοιτάσεις πεδ' ἄμαυρων νεκύων ἐκπεποταμένα (Σαπφ. 58) ти помреш і лежатимеш у землі, спогадів не залишиши про себе..., в темних місцинах Αἶду блукатимеш серед тіней померлих.*

Афектизований опис майбутнього у пророцтвах передається за допомогою саме футуральних часових форм, оскільки вони підкреслено емпатично відтворюють сему “майбуття” на відміну від презентних форм із футуральною семантикою, які теж можуть вживатися з семантикою пророчих передбачень, але, зазвичай, у прозових творах, значно “стриманіших” у передачі емоційного

забарвлення та містики “видінь” пролептичного часового сприйняття.

Форми футурума для передачі передбачення здійснення якоїсь дії чи події мають модальне навантаження, що передає намір, задум вчинити певну дію: *κακῶς ὀλείται πᾶς θ’ ὃς ἄν θίγῃ κόρης τοιοῖσδε χρίσω φαρμάκοις δωρήματα* (Еὐρ. М. 788-789) *загине кожен, хто торкнеться діви: такою намащу я їх отрутою.*

Медея віщує Ясонове майбутнє:
οὐτ’ ἐξ ἐμοῦ γὰρ παῖδας
ὄψεταιί ποτε
ζῶντας τὸ λοιπὸν οὔτε τῆς νεοζύγου νύμφης τεκνώσει παῖδ’

(Еὐр. М. 803-805) *дітей мого лона вже не бачити ймоу живими і від новошлюбної дружини їх не ждати.* Вагаючись і терзаючись у сумнівах, чи вбивати своїх дітей, вона приховано віщує й їм перебування серед померлих, і у футуральній формі сполучаються водночас профетивне й ітеративне значення (без залучення лексико-граматичних засобів), оскільки в людському уявленні перебування в потойбічному світі не має часових меж: *οἰκήσεται αἰεὶ μητρὸς ἐστερημένοι* (Еὐр. М. 1023) *де ви завжди житимете без матінки.*

Чимало форм профетивного футурума зустрічається в трагедії “Агамемнон” Есхіла, у словах-провіщеннях Кассандри. Тут граматичні форми футурума виступають поруч з презентними формами з футуральним значенням, що підсилює реалістичність описуваних нею одкровень. Хвиля страдницьких провіщень, що накочується на Кассандру, стан пророчих видінь, зміщується в її уяві з реальністю, майбуття набуває рис теперішнього, явленого їй настільки яскравим, як існуюча в даний момент реальність: *ἐπέρχεται praes. δέ μοι* (1255) *вона підійде до мене*, *κτενεί fut. μέ τὴν τάλαιναν* (1260) *уб’є мене, безталанну*, *μισθὸν ἐνθήσει fut.* (1261) *буде відплачено*, *σὲ μὲν πρὸ μοίρας τῆς ἐμῆς διαφθερῶ fut.* (1266) *і ти загинеш через мою долю*, *πεσόντα θ’ ὧδ’ ἀμείψομαι fut.* (1267) *я поміняюсь місцем із загиблим і т. д. з аналогічними конотаціями: βωμοῦ πατρώου δ’*

ἀντ’ ἐπίξηρον μένει praes. (1277),
οὐ μὴν ἄτιμοί γ’ ἐκ θεῶν τεθνήξομεν fut. (1279), *τί δῆτ’ ἐγὼ κατ’*

οἶκτον ᾧδ' ἀναστένω *praes.* (1286), ἰοῦσ' ἀράξω *fut.*,
τλήσομαι *fut.* τὸ κατθανεῖν (1291), ἐπέυχομαι *praes.*
δὲ καιρίας πληγῆς τυχεῖν

(1292), ὄμμα συμβάλλω *praes.* τόδε (1294).

Оскільки футуральні форми більше насичені модальним змістом серед інших граматичних форм часу і здатні підсилено передавати емоційні відтінки, то, як зауважено, найбільш характерні для поетичного мовлення. Зрідка профетивний футурум уживаний і в прозі, зокрема в істориків: ἦδε ἡ ἡμέρα μεγάλων κακῶν ἄρξει (Θ. 4.21) *цей день розпочнеться з великих нещасть.*

З розширенням уживання кон'юнктива і оптатива і закріплення за цими способовими формами семантики волонтеративності, дубітативності, евентуальності та потенційності футуральні форми поступово вивільняються від модальних нашарувань²³, проте семантика футуральних форм не може повністю позбавитися модального компонента, оскільки сама сема майбуття нерозривно пов'язана з факторами об'єктивної та суб'єктивної модальності.

За нашими спостереженнями, у межах футурального плану, з'єднаного з планом презентності, частка футуральних форм з модальним навантаженням послідовно знижується: VIII ст. – 41%, VII ст. – 40,8%, VI ст. – 25%, VI ст. – 25,3%²⁴. Історична динаміка підтверджує тезу про поступове вивільнення футуральних форм від семантичних відтінків бажання, сумніву, можливості, мети тощо. Таке співвідношення темпоральної і модальної семантики у формах футурума свідчить про зменшення модального функціонального навантаження, певну об'єктивізацію темпорального потенціалу цих форм. Основна, темпоральна сема форм майбутнього часу граматикується, поступово втрачаючи модальні нашарування. Цей процес пов'язаний з перерозподілом модального функціонального навантаження на форми кон'юнктива та оптатива, семантика яких в процесі історичного розвитку мови теж не була функціонально гомогенною.

¹ Маслов Ю.С. Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978; ² Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984; ³ Dahl O. Tense and Aspect Systems. – Oxford: Blackwell, 1985; ⁴ Gennari S. Modal and Temporal Aspects of the Meaning of would // MIT Working Papers in Linguistics. – 1997. – №31. – P. 185-204; ⁵ Шинкарук В.Д.

Особливості дискурсивних висловлювань у латинській мові // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – Острог: НУОА, 2005. – С. 88-93; ⁶ Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М.: Изд-во МГУ, 1975; ⁷ Dorf Müller-Karpusa K. Temporal and Aspectual Relations as Text-constitutive Elements // Text and Discourse Constitution: Empirical Aspects, Theoretical Approaches – Berlin: de Gruyter, 1988. – P. 134-169; ⁸ Dorf Müller-Karpusa K. The Expression of Time in Texts // Tempus, Zeit und Text – Heidelberg: Winter, 1985. – P. 39-51; ⁹ Thelin N.B. Verbal Aspect in Discourse: On the State of the Art // Verbal Aspect in Discourse: Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and Non-Slavic Languages. – Amsterdam: John Benjamins, 1990. – P. 16-43; ¹⁰ Fleischman S. Tense and Narrativity // Texas Linguistics Series. – Austin: University of Texas Press, 1990. – P. 104-130; ¹¹ Ricoeur P. Time and Narrative: 3 vols. – Chicago: University of Chicago Press, 1984-1988; ¹² Schiffrin D. Tense Variation in Narrative // Language. – 1981. – №57. – P. 45-62; ¹³ Szemerényi O. Greek μέλλω: A Historical and Comparative Study // American Journal of Philology. – 1951. – №72. – P. 346-368; ¹⁴ Sicking C.M.J., Stork P. Two Studies in the Semantics of the Verb in Classical Greek. – Leiden: Brill, 1996; ¹⁵ Rijksbaron A. Aristotle, Verb Meaning and Functional Grammar: Towards a New Typology of States of Affairs. – Amsterdam: J. C. Gieben, 1989; ¹⁶ Rijksbaron A. The Pragmatics and Semantics of Conditional and Temporal Clauses: some evidence from Dutch and Classical Greek // Working Papers in Functional Grammar. – 1986. – №13. – P. 1-50; ¹⁷ Rijksbaron A. Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek: An Introduction. – Amsterdam: J. C. Gieben, 1994; ¹⁸ Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А.В.Бондарко и др. – Спб.: Наука, 1990. – С. 92; ¹⁹ Славятинская М.Н. Значение и употребление аористов βήσετο, δύσετο у Гомера // Вопросы классической филологии. – М., 1971. – №III-IV. – С. 390; ²⁰ Шантрен П. Историческая морфология греческого языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – С. 153; ²¹ Bakker E. J. Storytelling in the Future: Truth, Time, and Tense in Homeric Epic. – 1997. – С.54; ²² Dietrich W. Der Periphrastische Verbalaspekt im Griechischen und Lateinischen // Glotta. – 1973. – №51. – С. 208; ²³ Звонська Л.Л. Історія грецької мови. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С.168-170; ²⁴ Звонська Л.Л. Генеза парадигми темпоральності в давньогрецькій мові. – Київ: Вид центр КНЛУ, 2005. – С. 188.